

REGIONÁLNÍ DIFERENCIACE VENKOVSKÝCH OBCÍ

REGIONAL DIFFERENTIATIONS OF RURAL VILLAGES

Zuzana Bednaříková, Michal Fišer, Zdeněk Trávníček, Vojtěch Vávra

Anotace:

Stanovení charakteristik venkovských obcí (obce do 2000 obyvatel) a nalezení prvků jejich regionální diferenciace. Úsilí postihnout venkovský prostor jako celek a najít skutečnosti, které zakládají zásadní regionální rozdíly, v jakých vazbách a souvislostech se tyto rozdíly projevují a jaký mají význam pro další rozvoj regionů. Základem je statistické vyhodnocování získaných údajů.

Klíčová slova:

venkovské obce, regionální diferenciace, statistické vyhodnocování, analýza

Abstract:

Determination of rural villages characteristics (villages up to 2000 inhabitants) and finding their regional differentiation's elements. The effort to involve the rural areas as the whole. The main idea consists in searching of what makes the principal regional differences, in which structures and contexts the differences are demonstrated and their importance for further regional development. Statistical evaluation of obtained data is the base.

Key words:

rural villages, regional differentiations, statistical evaluation, analysis

ÚVOD

Česká republika je charakteristická rozdrobenou sídelní strukturou s historicky daným vysokým počtem obcí. Na českém venkově, tj. dle tradičního vymezení venkova používaného v ČR, v obcích do 2 tisíc obyvatel, žilo v roce 2004 celkem 26,2 % obyvatelstva. Takto vymezených obcí se na našem území nachází 5 634, což je 89,9 % všech obcí. Tyto obce spravují území, které tvoří 73,6 % rozlohy státu.

Demografická a sociálně ekonomická situace v obcích s menším počtem obyvatel není příznivá. Působení negativních faktorů (např. rychlého úbytku pracovních míst, snižování úrovně dopravní obslužnosti veřejnou dopravou, ztížené podmínky pro výkon veřejné správy atd.), snižujících možnosti využívání přírodně – ekonomického a lidského potenciálu, se projevuje zvláště nepříznivě právě u velikostní kategorie obcí do 2 tisíc obyvatel.

Význam venkovských obcí spočívá zejména ve skutečnosti, že to jsou jediné subjekty, které integrují všechny prvky působící ve venkovském prostoru, do jednoho funkčního celku. Lze je tímto brát jako klíčový prvek pro rozvoj venkova.

Úkolem je vytypovat a definovat problémové charakteristiky venkova, které zakládají zásadní regionální rozdíly, v jakých vazbách a souvislostech se tyto rozdíly projevují a jaký mají význam pro další rozvoj regionů.

CÍL

Cíl vychází z předpokladu, že mezi venkovskými obcemi existují rozdíly dané velikostí obce, jejich polohou ve specifické oblasti nebo na exponovaných komunikacích,

vzdáleností od administrativních center apod. Zároveň se předpokládá, že tyto charakteristiky mají konkrétní významné souvislosti s takovými jevy jako je výše lokální nezaměstnanosti, občanská a technická vybavenost obcí, stav a aktivita obyvatel, aktivita obce atd.

Cílem je definovat nástroje a ukazatele pro identifikaci a klasifikaci nejdůležitějších typů regionů z hlediska regionální diferenciaci v oblasti agrárního sektoru a rozvoje venkova.

METODICKÝ POSTUP ŘEŠENÍ

Východiskem pro metodický postup řešení je orientace na takové metody, které zaručují vysokou objektivitu pohledu. Základ tvoří statistické vyhodnocování údajů s tím, že má smysl hodnotit jen takové ukazatele, které do vzájemných vztahů přinášejí nějaký nový poznatek a které při hodnocení úrovně vztahů budou vykazovat vysokou statistickou významnost. Vedle objektivních skutečností zachycených ve třech zkoumaných souborech, byl do šetření zahrnut i subjektivní pohled na charakter současných problémů obcí.

Vlastní metodický postup se skládá ze třech, na sebe navazujících, kroků:

1. Úprava primárních dat – převod primárních, převážně slovních údajů na kvantitativní formu.
2. Statistické zpracování údajů.
 - 2.1 Vztahová analýza – umožňuje posoudit existenci a těsnost vzájemných vztahů mezi jednotlivými ukazateli a na základě shodných výsledků odhalit duplicitní ukazatele, které budou z dalších propočtů vyloučeny.
 - 2.2 Faktorová analýza – redukuje výchozí soubor ukazatelů na skupinu dominantních ukazatelů.
 - 2.3 Jednoduchá regresní analýza – kvantifikuje změny, které jsou vyvolány změnami nezávisle proměnných veličin.
 - 2.4 Kánonické korelace – hodnotí souvislosti mezi skupinami ukazatelů.
3. Vyhodnocení problémovosti v obcích.

VÝSLEDKY

Pro řešení úkolu byly pořízeny tři soubory primárních dat charakterizujících venkovské obce. Dva jsou orientovány do vybraných okresů. Okres Ústí nad Orlicí, kde jsou zastoupeny čtyři zemědělské výrobní oblasti, je příhraniční, má typické rekreační a dosídlenecké oblasti a rozptýlené průmyslové kapacity bez výrazného průmyslového centra, byl zvolen jako základní. Okres Klatovy pak jako srovnávací. Třetí soubor byl získán excerpcí vhodných údajů pro sekundární využití ze souboru pořízeného Sociologickou laboratoří Katedry humanitních věd České zemědělské univerzity. Tento soubor zahrnuje 1311 náhodně vybraných venkovských obcí ze všech okresů v České republice a je pro celé území státu statisticky reprezentativní.

STATISTICKÉ ZPRACOVÁNÍ ÚDAJŮ

Statistickému zpracování údajů předcházela převod primárních, převážně kvalitativních informací, na kvantitativní formu, aby s nimi bylo možno dále pracovat.

Úvodní pohled na souvislosti mezi jednotlivými ukazateli poskytuje propočet párových korelací. Tato metoda dává pohled na úroveň vztahů všech ukazatelů mezi sebou. Vzhledem k velkému počtu dílčích pohledů je však vhodná pouze pro dílčí hodnocení nebo srovnání. Celkové hodnocení tedy neumožňuje. Nejvíce statisticky významných souvislostí vykazovaly ukazatele občanské a technické vybavenosti obce a demografické údaje.

Ke stanovení co nejmenšího počtu faktorů, jimiž lze vzájemné závislosti vysvětlit, byla použita faktorová analýza. Metoda faktorové analýzy poskytuje korektní výsledky pouze v případě, že četnost souboru zkoumaných subjektů (v daném případě obcí) nejméně čtyřikrát

převyšuje počet ukazatelů. Z tohoto důvodu bylo od užití této metody na úrovni okresů upuštěno a byla použita pouze u souboru obcí za ČR.

Soubor 1311 obcí za celou ČR byl charakterizován 47 ukazateli. Hladinu 80 % reprodukované variability souboru obcí vystihuje 18 faktorů (např. počet částí obce, hustota obyvatel na km², počet obyvatel obce, technická vybavenost, příjmy rozpočtu na 1 obyvatele atd.), které jsou profilovány 21 dominantními ukazateli (např. počet částí obce, počet obyvatel obce, hustota obyvatel na km², počet obyvatel vyjíždějících za prací mimo obec, čerpání dotací ze státního rozpočtu atd.). Z výsledků vyplývá, že kromě jednoho faktoru, vždy výrazně dominuje jeden ukazatel a žádný dominantní ukazatel není v této pozici v dalších faktorech. Toto zjištění znamená, že jednotlivé faktory (a tím i dominantní ukazatelé) jsou na sobě nezávislé. Všechny faktory, kromě jednoho, mají v zásadě stejnou váhu (1,0 až 1,07), což znamená, že se svou závažností od sebe neliší. Výsledkem jsou čtyři klíčové skupiny dominantních ukazatelů: stav obyvatel obce, aktivita obce, aktivita obyvatel obce, sociální problémy a vybavenost obce. Tímto je upozorněno na profilující se skupiny ukazatelů, které bude nutné do budoucna lépe zpracovat.

Vzájemná nezávislost faktorů umožňuje posoudit vztahy vybraných ukazatelů pomocí lineární regrese. Pro hodnocení je důležitá celková statistická významnost regrese. Do hodnocení byly brány pouze případy, kdy tato významnost měla hodnotu 0,1 a nižší. Těmto požadavkům vyhovuje jen několik málo případů. V prvním případě se jedná o vztah počtu obyvatel obce a její občanské a technické vybavenosti. Koeficienty nám říkají, že má-li vzrůst občanská vybavenost o jednu jednotku (např. zřízení prodejny potravin), musí se zvýšit počet obyvatel o 800 až 1000. Toto zjištění v praxi znamená, že zlepšování občanské a technické vybavenosti malých obcí je bez cizí pomoci nad jejich možnosti. Těmito propočty byla prokázána vysoká souvislost a vysoká statistická významnost vztahu mezi počtem obyvatel obce a její občanskou a technickou vybaveností. Stejně charakteristiky vykazují i vztahy k velikostním kategoriím obcí a k hustotě obyvatel.

Kánonické korelace dávají možnost hodnotit souvislosti mezi skupinami ukazatelů. Takto můžeme dávat do souvislosti i takové skutečnosti, které nelze vyjádřit jen jedním ukazatelem, ale pouze více údaji. Z 36 neopakovaných vztahů pouze 5 z nich splňuje obě podmínky statistické významnosti a těsnosti vztahu (koeficient významnosti pod 0,1 a korelační koeficient nad 0,7 včetně). Jsou to:

- stav obyvatel - vybavenost obce
- vyjíždění za prací
- velikostní kategorie obce
- velikost obce - vybavenost obce
- vyjíždění za prací

Ukazatel velikostní kategorie obce je obsažen v bloku „stav obyvatel“ a proto již žádnou zásadní novou informaci nepřináší. Znamená to, že jako statisticky významné a vysoce těsné byly prokázány pouze dva vztahy – stav obyvatel s vybaveností obce a s rozsahem vyjíždění za prací.

Skutečnost, že ani v takto velkém souboru nebyly nalezeny žádné jiné těsné souvislosti, znamená, že pokud existují nějaké obecné tendence k diferenciaci venkova, jsou vyvolány jinými, než sledovanými, vlivy.

PROBLÉMOVOST OBCÍ

Součástí šetření byl i subjektivní pohled, který měl přiblížit současné problémy venkovských obcí. Kromě nabídky možných odpovědí bylo možné jejich spektrum volně doplnit. Jedná se o názory starostů, jak obyvatelé obcí vnímají nejen současnou situaci, ale i odehrávající se procesy, zda je pocítují jako problémové a jakou důležitost případným problémům přiřazují.

Vlastní vyhodnocení jednotlivých odpovědí bylo provedeno metodou váženého skóre, které bylo vypočteno z četností odpovědí a jejich pořadí důležitosti. Váha pořadí byla vyznačena u prvních pěti pozic a proto vyšší uváděná pořadí nebyla rozlišována. Koeficient váhy byl vyjádřen formou obráceného pořadí. Celkové skóre pak určilo pořadí problémů v dané kategorii obcí. Tento způsob hodnocení výrazně preferuje první dvě pořadí, proto je výhodnější brát v úvahu celou skupinu problémů na prvních pěti pozicích.

Výsledky za okresy byly setříděny podle polohy obcí, podle vzdálenosti od administrativních center a podle velikosti obcí. U souboru za celou ČR je třídění pouze podle velikosti obcí, protože polohové a vzdálenostní charakteristiky v něm nebyly zahrnuty.

Z údajů vyplývá, že na úrovni sledovaných okresů se žádné uplatněné hledisko (poloha obce ve specifické oblasti, vzdálenost od administrativních center nebo velikost obce) neprojevovalo natolik, aby bylo možné jej považovat za obecný faktor diferenciací venkovských obcí. Předpoklad, že s uvedenými hledisky mohou být spojeny významné rozdíly, se nenaplnil. Mezi okresy jsou patrné rozdíly především z hlediska vzdálenosti od administrativních center na úrovni kraje a okresu. Zda je to záležitost obecnější povahy však ze dvou případů nelze posoudit.

V obou okresech výrazně dominují problémy nedostatku peněz v rozpočtu obce a nedostatku pracovních příležitostí. K těmto problémům lze ještě přiřadit údržbu místních komunikací, úbytek aktivních obyvatel, chybějící služby pro seniory, úsilí udržet školu a nedostatek bytů.

Na úrovni celé ČR je skladba problémů profilujících současnou situaci poněkud jiná. Na první pozici je i zde nezaměstnanost, ale problém nedostatku peněz v rozpočtu obce se propadl až na desátou a vyšší pozici, což může být způsobeno absencí pořadí důležitosti. V kategoriích obcí od 500 obyvatel výše vystupuje do popředí péče o seniory a nedostatek bytů.

Při posuzování problémových procesů v obci měli respondenti možnost volit z nabídky sedmi eventualit a ve volné odpovědi doplnit údaje podle místní situace.

I v tomto případě platí, že na úrovni sledovaných okresů se žádné uplatněné hledisko, ať poloha obce ve specifické oblasti nebo vzdálenost od administrativních center neprojevovalo tak, že by ho bylo možné považovat za obecný faktor diferenciací venkovských obcí. Rovněž rozdíly mezi okresy z hlediska vzdálenosti od administrativních center nejsou zásadní povahy. V obou okresech převládají tyto problémové procesy: pokles finančních možností obce, odchod mladých lidí natrvalo z obce, celkový úbytek obyvatel obce, nárůst nezámjmu o dění v obci.

ZÁVĚR

Výchozí předpoklad, že s velikostí obcí, polohou obcí, jejich vzdáleností od administrativních center a dalšími hledisky mohou být spojeny významné rozdíly, se nenaplnil. Žádná výrazná souvislost s těmito veličinami, která by mohla být základem pro konstrukci obecného diferenciačního kritéria nebyla nalezena.

Nejvíce statisticky významných souvislostí, při párové korelaci, vykazaly ukazatelé vybavenosti obcí a demografické údaje. Jedinou nezřetelnou výjimkou je zjištění, že ani pro potencionální rozvoj venkova tak důležitý ukazatel jako je stěhování mladých lidí z obce, zde nebyl v celém bloku ukazatelů zjištěn žádný statisticky významný vztah. Zřejmě je to způsobeno tím, že v bloku ukazatelů za celou ČR nebyly zachyceny údaje o nezaměstnanosti, dopravní obslužnosti obce, podnikatelských aktivitách v obci apod., u nichž by souvislost pravděpodobně nalezena byla. Výjimkou je zjištění, že se vzdáleností obcí od administrativního centra klesá jejich velikost a naopak.

Lineární regrese kvantifikovala statisticky významnou souvislost mezi hustotou obyvatel a počtem obyvatel obce s její občanskou a technickou vybaveností. Naopak

nemá souvislost velikost obce a její souhlas s připojením k jiné obci, s odchodem mladých z obce a s výší příjmů do rozpočtu obce na 1 obyvatele.

Pro získání výstižné charakteristiky venkovských obcí je možné vycházet z výsledků faktorové analýzy reprezentativního souboru 1311 obcí za celou ČR, kde se ukázalo, že 21 dominantních ukazatelů vystihuje celkovou variabilitu souboru již z 80%. Dominantní ukazatelé zde tvoří čtyři významové bloky: stav obyvatel, aktivita obce, aktivita obyvatel, sociální problémy a vybavenost obce.

Kánonické korelace prokázanými souvislostmi mezi významovými bloky potvrdily poznatky plynoucí z faktorové analýzy o souvislostech mezi dílčími údaji charakterizujícími stav obyvatel v obci a její občanskou a technickou vybavenost.

Analýza vnímání problémovosti venkovských obcí potvrdila to, co již naznačily statistické analýzy, že se nenaplní výchozí předpoklady o spojitosti rozdílů mezi skupinami obcí s jejich polohou nebo vzdáleností od oblastních center, ale ani s jejich občanskou vybaveností, s jejich aktivitou, aktivitou jejich obyvatel apod. Skupinová diferenciací v žádném z uplatněných hledisek nebyla prokázána.

Literatura

PERLÍN, R. Typologie českého zemědělství. *Zemědělská ekonomika*, 1998, roč. 44, č. 8, s. 349-358

VÁVRA, Vojtěch et.al. *Funkce politiky v agrárním sektoru a rozvoji venkova v nejdůležitějších typech regionů v období před a po vstupu do EU*. VÚZE, 2003, 73 s.

VÁVRA, Vojtěch et.al. *Funkce politiky v agrárním sektoru a rozvoji venkova v nejdůležitějších typech regionů v období před a po vstupu do EU*. VÚZE, 2004, 72 s.

Odbor rozvoje územní veřejné správy MV ČR. Návrh nové formy meziobecní spolupráce. *Veřejná správa*, 2005, roč. 16, č. 15, příloha s. 1-4

DATOVÝ SOUBOR. Praha: Sociologická laboratoř PEF ČZU, 2003, grantový projekt MSM 411100011

Malý lexikon obcí České republiky 2004, ČSÚ 2004

Kontaktní adresa:

Ing. Zuzana Bednaříková, Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Mánesova 75
120 58 Praha 2, tel.: +420 222 000 507, e-mail: bednarikova@vuze.cz

Ing. Zdeněk Trávníček, CSc., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Mánesova 75
120 58 Praha 2, tel.: +420 222 000 511, e-mail: travnicek@vuze.cz